

Голові Разової спеціалізованої вченої ради ДФ 17.051.093

Запорізького національного університету

доктору юридичних наук, професору,

Удовиці Л.Г.

ВІДГУК

доктора юридичних наук, професора

Калиновського Богдана Валерійовича

на дисертаційну роботу Дмитрієвої Марії Михайлівни на тему:

**«Реалізація принципу правової визначеності: вітчизняний і зарубіжний
досвід», подану на здобуття наукового ступеня**

доктора філософії з галузі знань 08 Право, за спеціальністю 081 Право

Дисертація Дмитрієвої М. М. є науковою кваліфікаційною роботою, яка містить результати оригінального авторського дослідження вітчизняного і зарубіжного досвіду реалізації принципу правової визначеності.

1. Актуальність теми дисертації. Визнання і утвердження верховенства права, демократичних принципів, доброго врядування, прав людини і основоположних свобод формує підґрунтя європейського та євроатлантичного поступу Української держави. Важливим складником принципу верховенства права є правова визначеність, яка уможливорює передбачуваність правових наслідків своєї поведінки для людини, забезпечує послідовне і неупереджене застосування закону, остаточність і обов'язковість судових рішень. Важливим є і те, що правова визначеність забезпечує наскрізну єдність правової системи шляхом пронизування її спільними європейськими цінностями. Саме тому дослідження принципу правової визначеності є важливою практично і теоретичною проблемою, яка в умовах порушення територіальної цілісності й суверенітету України набуває особливої актуальності.

В останнє десятиліття, попри зростання уваги науковців до проблем правової визначеності, проблеми реалізації принципу правової визначеності крізь призму вітчизняного й зарубіжного досвіду залишаються не дослідженими.

Актуальність дисертації Дмитрієвої М. М. підтверджується її приналежністю до планів наукових досліджень Запорізького національного університету на 2016-2020 роки та на 2020-2025 роки. Крім того, тема дослідження пов'язана з Пріоритетними напрямками розвитку правової науки на 2016-2020 роки, затверджених постановою загальних зборів Національної академії правових наук України від 03.03.2016 року, а також на 2021-2025 роки, затверджених постановою загальних зборів Національної академії правових наук України від 26.03.2021 року № 12-21. Роботу виконано відповідно до напрямів реалізації «Стратегії розвитку системи правосуддя та конституційного судочинства на 2021-2023 роки» від 11.06.2021 р. № 231/2021.

Наведене об'єктивно переконує в тому, що тема дисертації Дмитрієвої М. М. є актуальною та практично значимою, оскільки пов'язана з дослідженням проблем реалізації принципу правової визначеності з урахуванням вітчизняного і зарубіжного досвіду.

2. Обґрунтованість та новизна наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації.

Оцінюючи обґрунтованість та новизну наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації Дмитрієвої М. М., є достатньо підстав уважати, що вони є результатом осмислення вітчизняного і зарубіжного досвіду реалізації принципу правової визначеності, яке ґрунтується на предметно обумовленій методології, широкій джерельній базі. Наукова новизна положень, висновків і рекомендацій дисертації відповідає заявлені меті і поставленим дослідницьким завданням.

Аналіз змісту дисертації свідчить про самостійне, цілісне, аргументоване і завершене наукове дослідження, що дозволяє констатувати високий науковий теоретичний і практичний рівень роботи в цілому. Дисертація Дмитрієвої М. М. має логічну структуру, є змістовною, побудована за хронологічним (підрозділи 1.1

і 1.2) і проблемним принципами (розділи 2, 3). Розділи роботи супроводжуються ґрунтовними висновками.

Методологічним підґрунтям роботи є предметно обумовлені філософсько-світоглядні підходи (цивілізаційний, формаційний, діалектичний, синергетичний, аксіологічний, антропологічний), загальнонаукові, конкретно-наукові й спеціальні методи і прийоми наукового пізнання. У роботі використано аналіз і синтез, індукцію і дедукцію, принципи цілісності, єдності теорії та практики, детермінізму. Специфіка предмету дослідження принципу правової визначеності та його зв'язку з правовою невизначеністю зумовила використання здобувачем основних положень як класичної, так і неklasичної методології юридичної науки. Аналіз тексту дисертації дає підстави зробити висновок про те, що актуальність теми, її методологічна і теоретична основа отримали в роботі належне обґрунтування, аргументацію і конкретизацію.

Наукова новизна результатів дослідження полягає у тому, що робота є одним із перших у вітчизняній правовій науці комплексним дослідженням реалізації принципу правової визначеності крізь призму вітчизняного й зарубіжного досвіду.

Беззаперечною новелою дисертації є обґрунтування автором дефініції реалізація принципу правової визначеності як специфічної юридичної конструкції яка відображає цілеспрямовану і системну діяльність суб'єктів права, спрямовану на врегулювання суспільних відносин за допомогою встановлення сукупності взаємопов'язаних вимог до норм права, правотворчої, правозастосовчої діяльності та їх суб'єктів, обмеження дискреційних повноважень, поєднує пізнавальний (когнітивний), нормативний, аксіологічний характер; визначається рівнем розвитку юридичної техніки та правозастосування; корелятивно пов'язана з потребами та свідомістю людини.

Вперше у теорії права автором виявлено характерні ознаки правової визначеності (є різновидом соціальної визначеності; діалектично пов'язана з правовою невизначеністю; обумовлена ознаками права як специфічного явища; відображає перехід від одного якісного стану права до іншого; пов'язана з

владним регулюванням (державним і соціальним) суспільних відносин; має загальний характер (охоплює основні сфери суспільних відносин); має конкретно-історичний характер; є результатом цілеспрямованого і системного правового регулювання, що відбувається за допомогою комплексу юридичних засобів і забезпечується шляхом дотримання формалізованих вимог, закріплених у відповідному принципі).

На особливу увагу заслуговує сформульована автором дефініція правової визначеності як якісної характеристики права яка відображає правову передбачуваність і прогнозованість для людини, суспільства, держави; оптимальне врегулювання суспільних відносин, яке поєднує правову стабільність і правовий розвиток; забезпечується обмеженням дискреційних повноважень та дотриманням сукупності змістовних і процедурних вимог до формулювання, викладу, реалізації й застосування норм права, які в своїй взаємодоповнюваності поєднуються у відповідному принципі.

Окрім того, автором на основі узагальнення й систематизації, виокремлено й охарактеризовано основні напрями й аспекти дослідження правової визначеності у сучасній вітчизняній і зарубіжній юридичній науці.

Цінність пропонованих автором дефініцій і положень, з-поміж іншого, полягає в тому, що вони розглядаються й обґрунтовуються на основі антропологічного, аксіологічного й синергетичного підходів, які в умовах зростання невизначеності й непрогнозованості у всіх сферах суспільства набувають особливого значення.

Ціннісно значущими є обґрунтована автором періодизація генези вимог правової визначеності та їх осмислення як результату єдності онтологічних, гносеологічних, аксіологічних і антропологічних чинників; положення про зв'язок принципу правової визначеності з природним і позитивним правом та їх вимогами; висновки й положення про особливості реалізації принципу правової визначеності у нормативній, функціональній, інституційній, ідеологічній та комунікативній підсистемах правової системи України, що забезпечує її функціонування, розвиток, безпеку, ефективність правового регулювання. Окрім

того, автором слушно акцентовано увагу на джерелах твердого і м'якого права, у яких прямо чи опосередковано закріплено принцип правової визначеності, його вимоги та здійснено їх систематизацію.

Вперше у вітчизняній теорії права обґрунтовано положення, що в умовах глобальних викликів і загроз досягнення балансу між вимогою правової визначеності, дотриманням законності та потребами адаптації забезпечується стандартом «розумності» та легітимними очікуваннями.

Отже, результати дисертаційного дослідження Дмитрієвої М. М., що винесені на захист є достатньо обґрунтованими й відзначаються належним ступенем наукової новизни, теоретичної і практичної значущості.

Рівень виконання поставленого наукового завдання, оволодіння здобувачем методологією наукової діяльності. Мета дисертаційного дослідження полягає у дослідженні вітчизняного і зарубіжного досвіду реалізації принципу правової визначеності. Вказана мета дисертаційного дослідження конкретизувалась у задачах у результаті досягнення яких: проаналізовано генезу уявлень про правову визначеність, виділено її основні етапи та особливості; охарактеризовано тлумачення принципу правової визначеності у вітчизняній і зарубіжній юридичній науці у другій половині XX – XXI ст.; обґрунтовано методологію дослідження реалізації принципу правової визначеності; досліджено правові засади реалізації принципу правової визначеності; охарактеризовано реалізацію принципу правової визначеності у правотворчості й законодавчій техніці; описано особливості реалізації принципу правової визначеності у правозастосуванні; проаналізовано реалізацію принципу правової визначеності у правовій системі України; виявлено основні проблеми й обґрунтовано перспективи реалізації принципу правової визначеності в умовах глобальних викликів і загроз.

З огляду на викладене вище, можна зробити висновок про те, що поставлені у роботі наукові завдання виконано, а дисертант опанував необхідні для наукового ступеня доктора філософії кваліфікаційні компетенції.

Значення одержаних результатів для науки й практики та рекомендації щодо їх можливого використання. Сформульовані у роботі положення та висновки сприяють збагаченню вітчизняної правової науки й нормотворчої і нормозастосовчої практики, мають науково-теоретичну і практичну цінність та можуть бути використані: у науково-дослідній сфері – для поглибленого вивчення та аналізу правових норм, правотворчої і правозастосовної діяльності крізь призму принципу правової визначеності; для подальших досліджень загальнотеоретичних питань принципу правової визначеності, його змістовного наповнення й тлумачення; у навчальному процесі – при викладанні навчальних дисциплін (Теорія держави та права, Філософія права, дисципліни Судові та правоохоронні органи України, галузевих дисциплін), при підготовці відповідних навчальних, навчально-методичних і навчально-практичних матеріалів (акт впровадження Запорізького національного університету від 30.03.2023 р.); у правотворчій діяльності – при розробці й прийнятті нормативних актів посадовими особами органів державної влади й місцевого самоврядування, посадовими особами підприємств, установ, організацій; у правозастосовчій діяльності – при прийнятті індивідуальних правових актів, зокрема, ухваленні судових рішень (акт впровадження Запорізького апеляційного суду від 31.03.2023 р.); у підготовці суддів, у закладах підвищення кваліфікації державних службовців та службових осіб місцевого самоврядування, з метою підвищення ефективності їхньої практичної діяльності.

Оцінка змісту дисертації, її завершеності в цілому. Дисертація Дмитрієвої М. М. є цілісним, завершеним науковим дослідженням. Її зміст характеризується структурованістю, що відповідає вимогам МОН України до оформлення дисертацій і Порядку присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії, затвердженому постановою Кабінету Міністрів України від 12 січня 2022 року № 44. Дисертація має необхідні структурні елементи: анотацію, список публікацій, зміст, перелік умовних позначень, вступ, три розділи, які містять вісім підрозділів, висновки,

список використаних джерел (405 найменувань на 35 сторінках) та 2 додатки. Повний обсяг дисертації становить 271 сторінка, з яких основного тексту – 235 сторінок.

Анотація в стислій формі відображає основні тези дослідження та викладена українською та англійською мовами, доповнена переліком публікацій здобувача, у яких висвітлено основні результати дослідження. У вступі обґрунтовано вибір теми дослідження, охарактеризовано ступінь наукової розробленості, зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами, визначено мету дослідження, окреслено поставлені завдання наукового пошуку, сформульовано об'єкт і предмет дослідження, обґрунтовано методологію та описано використані методи, емпіричну базу, висвітлено наукову новизну отриманих результатів, зазначено про особистий внесок здобувача й інформацію щодо апробації матеріалів дисертації

Гарантією достовірності та теоретичної обґрунтованості наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих авторкою є вірно поставлена мета та завдання дослідження, логіка викладеного матеріалу.

У першому розділі «Теоретико-методологічні засади дослідження реалізації принципу правової визначеності» висвітлено генезу уявлень про правову визначеність від античності до сер. XX ст.; розкрито тлумачення принципу правової визначеності у вітчизняній і зарубіжній юридичній науці у другій половині XX – XXI ст.; обґрунтовано методологію дослідження реалізації принципу правової визначеності.

У другому розділі «Загальнотеоретична характеристика реалізації принципу правової визначеності крізь призму вітчизняного й зарубіжного досвіду» досліджено правові засади реалізації принципу правової визначеності; охарактеризовано реалізацію принципу правової визначеності в правотворчості й законодавчій техніці; описано особливості реалізації принципу правової визначеності у правозастосуванні.

У третьому розділі «Проблеми й перспективи реалізації принципу правової визначеності» проаналізовано реалізацію принципу правової визначеності у

правовій системі України; виявлено основні проблеми й обґрунтовано перспективи реалізації принципу правової визначеності в умовах глобальних викликів і загроз.

У висновках до розділів викладено ключові для них узагальнення, у Висновках дисертації сформульовано основні для дослідження наукові положення й узагальнення, яких Дмитрієва М. М. дійшла за результатами свого дослідження.

У дисертації на основі вивчення, узагальнення й систематизації вітчизняного й зарубіжного досвіду, практики Європейського суду з прав людини та Конституційного Суду України, а також широкого кола наукових джерел, вітчизняних та міжнародних правових актів, різноманітних аналітичних даних, експертних висновків запропоновано авторське бачення реалізації принципу правової визначеності, що уможливило формулювання низки висновків, пропозицій і рекомендацій, спрямованих на досягнення мети дослідження.

Список використаних джерел становить 405 найменувань, які повною мірою охоплюють праці різного рівня, нормативні джерела та судову практику за напрямом досліджень. Здобувачем опанована значна кількість джерел зарубіжних учених, які уведені у науковий обіг уперше.

Ґрунтуючись на аналізі основної частини дисертації можна констатувати, що мета дисертації в ході виконання дослідження була досягнута, а дисертація є завершеною науковою кваліфікаційною працею.

3. Повнота викладу наукових положень, висновків і рекомендацій в наукових публікаціях. Основні положення і висновки дослідження, що сформульовані в дисертації, відображено у дев'яти наукових публікаціях, серед яких п'ять статей, із них три статті – у виданнях, включених МОН України до переліку наукових фахових з юридичних наук (зокрема: Дмитрієва М. М. *Правова визначеність: поняття й зміст. Вісник Запорізького національного університету: Юридичні науки. Зб. наук. пр.* 2020. № 3. С. 15–22. DOI 10.26661/2616-9444-2020-3-02; Дмитрієва М. М. *Проблеми правової визначеності в правотворчості. Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія. «Юриспруденція».* 2021. № 51. С. 13–18. DOI

1745.2021.51.3; Дмитрієва М. М. Принцип правової визначеності у протидії міжнародному тероризму: теоретичні й практичні аспекти. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 3/4. С. 25–29. DOI 10.32782/2524-0374/2023-3/4; дві статті опубліковано у зарубіжних виданнях (зокрема: Dmytriieva M. The Peculiarities of Legal Certainty in Criminal Proceedings: theoretical and legal aspects. *Baltic Journal of Legal and Social Sciences*. 2021. № 3. P. 59–67. DOI <https://doi.org/10.30525/2592-8813-2021-3-6>; Horodovenko Viktor, Shandula Alexander, Dmytriyeva Mariya. Legal certainty in law enforcement through the prism of ECtHR decisions. *Amazonia Investiga*. November 2022. Volume 11. Issue 59. P. 43–53. DOI 10.34069/AI/2022.59.11.4), а також чотири публікації – у збірниках наукових доповідей, оприлюднених на міжнародних науково-практичних конференціях, що дозволяє вважати виконаними положення п. 8 Порядку присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії, затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України від 12.01.2022 р. №44.

4. Дотримання академічної доброчесності. Аналіз дисертації та наукових публікацій Дмитрієвої М. М., у яких висвітлені основні наукові результати дисертації, дає підстави констатувати відсутність порушень академічної доброчесності (академічного плагіату, самоплагіату фабрикації, фальсифікації). Дисертація містить посилання на джерела інформації за кожним випадком використання ідей, положень, тверджень, відомостей; відповідає нормам законодавства про авторське право і суміжні права; відображає прагнення надати достовірну інформацію про результати власної наукової діяльності, використані наукові методики досліджень і джерела інформації.

5. Дискусійні положення та зауваження до дисертації.

Визнаючи загалом високий науково-теоретичний рівень роботи Дмитрієвої М. М. її важливе практичне значення, слід відзначити, що як і будь-яке дослідження складної і багатоаспектної проблеми, пропонована дисертація

містить дискусійні і не достатньо обґрунтовані положення, які є підґрунтям наукової дискусії під час прилюдного захисту.

1. У підрозділі 1.3 «Методологія дослідження реалізації принципу правової визначеності») дисертантка розмежовує дві тенденції у юридичній науці – класичну і некласичну та наголошує на науковій доцільності використання класичної і некласичної методології у дослідженні реалізації принципу правової визначеності. Під час прилюдного захисту потребують конкретизації ті результати, яких вдалося досягти за допомогою використання некласичної методології.

2. У підрозділі 1.2 «Тлумачення принципу правової визначеності у вітчизняній і зарубіжній юридичній науці у другій половині XX – XXI ст.» автором узагальнено й систематизовано основні підходи й аспекти дослідження правової визначеності у сучасній юридичній науці. Водночас, потребує уточнення питання щодо спільного і відмінного у дослідженні принципу правової визначеності у вітчизняній і зарубіжній юридичній науці.

3. При дослідженні реалізації принципу правової визначеності у розділі 2 Дмитрієва М. М. цілком слушно звертається до судової практики ЄСПЛ, Конституційного Суду України, Верховного суду. Під час прилюдного захисту потребують конкретизації ключові аспекти, які розкривають сутність і призначення принципу правової визначеності судових рішень ?

4. Звертаючись до досвіду реалізації принципу правової визначеності в зарубіжних країнах та враховуючи дані «Індексу правової визначеності» (с. 221) автор робить важливий висновок про те, що не існує домінуючої моделі правової системи з точки зору правової визначеності. Навпаки, правова визначеність виходить за межі правових систем, оскільки країни з різними традиціями досягають подібних показників щодо правової визначеності (с. 223). У зв'язку з цим постає питання: наскільки суттєвими є відмінності у реалізації принципу правової визначеності між країнами і галузями права на користь однієї правової традиції над іншою та чим вони обумовлені ?

Разом з тим, вищевикладене має виключно дискусійний характер, належним способом реагування на ці зауваження може бути їх коментар під час публічного захисту та жодним чином не ставлять під сумнів вагомість наукових здобутків автора.

ВИСНОВОК

Дисертація «Реалізація принципу правової визначеності: вітчизняний і зарубіжний досвід», відповідає вимогам, передбаченим Порядком присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії, затвердженим Постановою Кабінету Міністрів України від 12.01.2022 р. № 44, а її автор – Дмитрієва Марія Михайлівна – заслуговує на присудження за результатами публічного захисту ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 – «Право».

Офіційний опонент:

доктор юридичних наук, професор,

професор спеціальної кафедри №2

Інституту Управління державної охорони України

Київського національного університету

імені Тараса Шевченка

Богдан КАЛИНОВСЬКИЙ